

Szüette csatahajó

Harm-Hinrich Brandt: Austriaca. Abhandlungen zur Habsburgermonarchie im „langen“ 19. Jahrhundert. Herausgegeben von Matthias Stickler. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2020. 492 oldal

Harm-Hinrich Brandt nevééről az 1849-et követő évtizedek kutatóinak azon monumentális monográfiája jut eszébe, amelyben az Osztrák Császárság kormányzatának pénzügyi politikáját elemezte,¹ mivel e tekintetben máig nem talált kihívóra, de még csak folytatóra sem. Már ez a munkája is jelezte azonban, hogy Brandt nem tekinthető szűk látókörű gazdaságtörténésznek, mivel széleskörűen bemutatta a gazdaságpolitikát meghatározó politikai folyamatokat, ahogy az azokat alakító politikusokat is. Elemzése egyszerre volt politika- és gazdaságtörténeti, sőt társadalom-, valamint alkotmánytörténeti vizsgálat. A Habsburg Birodalom 19. századi története mellett másik fő kutatási területe a német államok története, szintén elsősorban a 19. század második felében, 1999-ben monográfiát jelentetett meg Németország történetéről.²

Ez alkalommal a Habsburg Birodalom történetével foglalkozó tanulmányait gyűjtötte össze és adta ki Matthias Stickler, aki a Würzburgi Egyetemen Brandt tanítványa, majd tanártársa volt, ő maga is a Brandt által kutatott időszak avatott szakértője, monográfiát írt például az 1850-es években Magyarország katonai és polgári kormányzói posztját betöltő Albrecht Habsburg főhercegről.³

A kötet egyetlen kivétellel keletkezésük sorrendjében tartalmaz 1985 és 2019 között

publikált tanulmányokat. Ez a szerkesztés természetesen lehetőséget nyújt arra, hogy egy-egy visszatérő gondolat formálódását soron kövessük, de a témakörök szerint összetartozó tanulmányok esetenként igen messze kerülnek egymástól – az olvasónak kell megkonstruálnia az egymásra rímelő vagy egymást árnyaló szövegek szövetét. Három fő, egymást is átfedő témakör körvonalai rajzolódnak ki.

Brandt mindenekelőtt a Habsburg Birodalom belső politikai integrációs folyamata, annak előmenetele, akadályai és hiányai foglalkoztatják, természetesen nagy súlyt helyezve a nemzeti mozgalmak különféle értelmezéseire. A tanulmányok túlnyomó része (Parlamentarismus als staatliches Integrationsproblem; The Revolution of 1848 and the Problem of Central European Nationalities; Liberalismus in Österreich zwischen Revolution und großer Depression; Ungarn 1848 in europäischer Kontext, Das Wirtschaftsbürgertum Österreichs von den Anfängen der Industrialisierung bis 1848; Deutsche Turnvereine in Prag 1861–1914; Deutsche Turnvereine in Brünn 1861–1914; Verwaltung vor Verfassung. Zum historischen Ort des Neoabsolutismus in der Geschichte Österreichs. Einleitung zu einem Tagungsband) ebbe a témakörbe illeszhető bele. Értelmezésében a Habsburg Birodalom 19. századi történetének meghatározó tényezője az, hogy a rendi államok dinasztikus uniójából a 18. század folyamán megkezdődött a hadseregre és a kialakuló állami bürokráciára támaszkodó katonai-bürokratikus-dinasztikus integráció az állami abszolutizmus kormányzati rendszerében, de az

¹ *Der österreichische Neoabsolutismus. Staatsfinanzen und Politik 1848–1860.* Bd. 1-2. Göttingen, 1978.

² *Deutsche Geschichte 1850–1870. Entscheidung über die Nation.* Stuttgart–Berlin–Köln, 1999.

³ Stickler, Matthias: *Erzherzog Albrecht von Österreich – Selbstverständnis und Politik eines konservativen Habsburger im Zeitalter Kaiser Franz Josefs.* Husum, 1997.

integráció azután a 19. században részben éppen ezen hatalmi tényezők túlsúlyos volta miatt nem tudott politikai-parlamentáris integrációvá alakulni. A birodalom nem rendelkezett ehhez elegendő „integráló potenciállal” (216. old.) a világi mobilizáció, az emancipáció és a politikai participáció korában. Ehhez az is hozzájárult azonban, hogy a modern parlamentarizmus többség-kisebbség elve a nemzetállami modellhez jól illeszkedik, azonban egy államon belül együtt élő nemzeti csoportok politikai érdekérvényesítésének nem lehet önmagában megfelelő alapja, ehhez olyan speciális alkotmányjogi intézmények szükségesek (például parlamenten belül nemzeti kúriák), melyek kiegyenlítik a számbeli többségi-kisebbségi viszonyok teremtette aszimmetriát. Bár erre vonatkozó javaslatok 1848/49-ben a bécsi, majd kemsieri parlament alkotmányjogi vitáiban elhangoztak, a birodalom történetében először 1905-ben alkalmazták ily módon az úgynevezett morvaországi kiegyezés alkalmával. Ennek hiányában viszont számos nemzeti csoport eliteje megtagadta, hogy a tartományi vagy cislajtán parlamentet elismerje legitim törvényhozó testületének, s a bojkott vagy obstrukció eszközéhez folyamodott. A magyarországi parlament története a dualizmus idején szintén ismerte a nemzeti mozgalmak bojkottját. Így azután, szól Brandt értékelése, a modern parlamentarizmus nem tudta betölteni azt a politikai integratív funkciót, ami a nyugat-európai államok fejlődését jellemezte. A harmadik tényező, mely a politikai integrációt hátráltatta, az újrendies konzervatív politika által ihletett kúriális választójog bevezetése volt 1861-ben, majd annak fennmaradása 1867 után is – ami hatékonyan hozzájárult az osztrák-német politikai erők hegemoniájához a cislajtán parlamentben és egyes tartománygyűléseken belül is, de éppen ezzel akadályozta, hogy a birodalom politikai egysége alapkövetelményként a nemzetiségi politikai elitek körében megerősödjön.

Brandt láthatólag ahhoz a történetírói tradícióhoz áll közel, amely a Habsburg Bi-

rodalom megszűnését az első világháború után, ha nem is tekinti elkerülhetetlennek, de elsősorban a birodalom fejlődésének megelőző évtizedeire visszanyúló belső integrációs problémákból eredezteti. Írásai közvetlenül nem reflektálnak a Habsburg Birodalom kutatásában az elmúlt egy évtizedben előre törő irányzatra, amely a birodalmat energikus, megújulásra képes államalakulatnak látja a 20. század elején, amelyet leginkább az elhúzódó háború lakosságára gyakorolt katasztrofális hatása, valamint a háborús helyzetben a civil igazgatást is magához ragadó katonai kormányzat túlkapásai rendítették meg, mindazonáltal Brandt minden bizonnyal nem osztja ezeket a történeti értékeléseket. Távol áll azonban attól, hogy ezzel egyidejűleg a nemzetállami program apológétája legyen, mivel az a véleménye, hogy a nyugat-európai nemzetállami modell Kelet-Közép-Európa egészére nézve „alkalmazhatatlannak és destruktív” jellegűnek bizonyult. (216. old.)

A második nagy kérdéskör a 19. századi gazdasági fejlődés a Habsburg Birodalomban (Der österreichische Staatsbankrott von 1811; Die Wiener Rothschilds seit 1820 und die Gründung der Creditanstalt 1855; Public Finances of Neoabsolutismus in Austria in the 1850s), ahol konkrét gazdaságpolitikai lépéseket elemez Brandt, minden esetben azonban hosszabb folyamatokba ágyazva azt. A magyar olvasókör számára természetesen az 1811-es papírpénz devalváció politikai és gazdaságpolitikai hátterét és előzményét ismertető tanulmány lehet a legizgalmasabb, hiszen az közvetlenül befolyásolta a magyarországi politikatörténeti eseményeket is, de az 1850-es évek gazdaságpolitikai lépései is legalább annyira közvetlenül hatottak Magyarországon.

Harmadik kérdéskörként a Habsburg Birodalom külpolitikáját meghatározó német kérdésről olvashatunk tanulmányokat (Kaiser Franz Joseph und die österreichische Außenpolitik von 1848 bis 1866; „Wurmstichiges Orlogsschiff?” Bismarcks Einschätzung der Habsburgermonarchie; Der

österreichische Reformplan für den Deutschen Bund von 1863; Von Bruck zu Naumann. „Mitteleuropa“ in der Zeit der Paulskirche und des Ersten Weltkrieges). A kötetben kimondatlanul is végighúzódó kérdés, hogy milyen tényezőkkel magyarázható a Habsburg dinasztia kiszorulása a német egységfolyamatból. Brandt nagyobb perspektívából végzett elemzései arra mutatnak, hogy valójában a napóleoni háborúk után megkezdődött a Habsburg Birodalom lemaradása a német államokhoz viszonyítva, amit az 1849 utáni ambíciózus konzervatív állami reformpolitika nem tudott ledolgozni, a Habsburgok állama már évtizedekkel a döntő 1866-os háború előtt elvesztette a küzdelmet a kor szavára fogékonyabb Hohenzollern-állammal szemben. Sokatmondó a porosz kancellár, Otto von Bismarck véleménye a Habsburg államról: szűette csatahajó az. Mindemellett Brandt arra is rámutat: ha a folyamat végkimenetelére nem is, de annak hogyanjára jelentős befolyást gyakorolt I. Ferenc József személyisége, akinek uralkodó eszménye, önképe, de külpolitikai alapelvei is idejétmúltak voltak: hitt a konzervatív monarchák forradalomellenes, magától értetődő érdekegységében és együttműködésében, miközben a forradalmak utáni nagyhatalmak uralkodói és politikusai pragmatikus versengő politikát folytattak, s mint Brandt fogalmaz, Ferenc József nem nőtt fel ezen játékosok manipulációihoz és kelepceihez. (167. old.) Másrészt végzetesen túlbecsülte

birodalma erejét, illetve saját uralkodói képességeit és lehetőségeit. A birodalomnak 1852 tavasza után volt autokrata uralkodója, de nem voltak politikusai – ismét csak Brandt értékelése szerint –, az államélet egyes szegmensei (külpolitika, hadseregpolitika, belpolitika, gazdaságpolitika) koordinálatlanul léteztek egymás mellett, ahelyett, hogy egymást segítették volna. (156. old.)

Brandt tanulmányai újra és újra összevetik az egyes német államok viszonyait a Habsburg Birodalom történetének folyamataival, meggyőzően bemutatva a számos párhuzamot és természetesen a sajátosságokat is. A kötetet olvasva egyre inkább szembeötlő lehet a magyar történészek számára, hogy a magyarországi történeti folyamatok nagyobb perspektívájú megítéléséhez nem elegendő a Habsburg Birodalom „másik felének” viszonyait tanulmányozni, mivel a Német Szövetség tagjaként s a dinasztia német identitásának köszönhetően a német politikai modellek, dilemmák és megoldási javaslatok közvetlen befolyást gyakoroltak a Habsburg Birodalom uralkodóira és bécsi döntéshozóira. A Német Szövetség államainak politikai és alkotmánytörténetét tárgyalva 1848 előtt, de még inkább 1849 után nagyon sok ismerős elemre lehetünk, melyek nem csupán párhuzamokat, de hatásokat is körvonalaznak.

DEÁK ÁGNES